

В. В. Бадюл

*Університет Ушинського,
кафедра слов'янського мовознавства,
асистент кафедри слов'янського мовознавства*

**ПРЕДМЕТНО-ХАРЧОВИЙ СУБКОД КУЛЬТУРИ В ІЄРАРХІЧНІЙ
СТРУКТУРІ ПРЕДМЕТНОГО КОДУ КУЛЬТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ ПОЧАТКУ ХХІ
СТОЛІТТЯ)**

У статті запропоновано ієрархічну модель предметного коду культури на матеріалі фразеологічних одиниць української жіночої прози початку ХХІ століття; досліджено структурно-семантичний аспект фразеологічної інтерпретації предметно-харчового субкоду культури. Наголошено, що фразеологічні одиниці всебічно віддзеркалюють предметно-харчовий СКК нашої культури, що ідентифікує українську національно-культурну традицію харчування.

Ключові слова: код культури, предметно-харчовий субкод культури, фразеологічна одиниця, українська жіноча проза початку ХХІ століття.

В. В. Бадюл,

*Університет Ушинского,
кафедра славянского языкознания,
ассистент кафедры славянского языкознания*

**ПРЕДМЕТНО-ПИЩЕВОЙ СУБКОД КУЛЬТУРЫ В ИЕРАРХИЧЕСКОЙ
СТРУКТУРЕ ПРЕДМЕТНОГО КОДА КУЛЬТУРЫ (НА МАТЕРИАЛЕ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ УКРАИНСКОЙ ЖЕНСКОЙ ПРОЗЫ НАЧАЛА
XXI ВЕКА)**

В статье предложено иерархическую модель предметного кода культуры на материале фразеологических единиц украинской женской прозы начала ХХІ века; исследован структурно-семантический аспект фразеологической интерпретации предметно-пищевого субкода культуры. Отмечено, что фразеологические единицы

всесторонне отражают предметно-пищевой СКК нашей культуры, идентифицирует украинскую национально-культурную традицию питания.

Ключевые слова: код культуры, предметно-пищевой субкод культуры, фразеологическая единица, украинская женская проза начала XXI века.

V. V. Badiul,

Ushinsky University,

Department of Slavonic Linguistics,

Assistant at the Department of Slavonic Linguistics

SUBJECT-FOOD SUBCODE OF CULTURE IN THE HIERARCHICAL STRUCTURE OF THE SUBJECT CULTURE CODE (ON THE MATERIAL OF PHASEOLOGICAL UNITS OF THE UKRAINIAN FEMALE PROSE OF THE XXI CENTURY)

The article proposes a hierarchical model of the subject code of culture on the basis of phraseological units of Ukrainian women's prose of the early XXI century; the structural-semantic aspect of the phraseological interpretation of the subject-food subcode of culture is investigated. It is noted that phraseological units comprehensively reflect the subject-food CCM of our culture, identify the Ukrainian national-cultural tradition of nutrition.

Key words: culture code, subject-food subcode of culture, phraseological unit, Ukrainian women prose of the XXI century.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Визначальним у мовознавстві XXI століття є розвиток лінгвокультурології – нової лінгвістичної науки синтезувального типу, яка висунула основний постулат: мова не лише пов'язана з культурою, а й виражає її.

У лінгвокультурології, сформованій на перетині лінгвістики й культурології на початку III тисячоліття (В. Гумбольдт, О. Потебня, Є. Бартмінський, Н. Алефіренко, Н. Арутюнова, Г. Богданович, Н. Венжинович, В. Воробйов, В. Кононенко, О. Левченко, В. Маслова, О. Селіванов, Ю. Степанов, В. Телія, В. Шаклеїн та ін.) ключовим постає аналіз мови як феномену культури, оскільки «культура, як і мова, це форми свідомості, що відбивають світовідчуття людини» [22]. Дослідження входять у русло проблеми взаємозв'язку мови й культури загалом тоді, коли йдеться про властивість мовних знаків кодувати та зберігати пам'ять про «порядок культури» (за Р. Бартом), про культурні коди, які релевантно відтворює лінгвокультурологія завдяки фразеологічним ресурсам мови.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що фразеологічні одиниці (далі – ФО) потребують лінгвокультурологічної інтерпретації як вербальні вияви фундаментальних кодів української культури і національної лінгвоментальності загалом, що вможливило виявлення тих їхніх семантичних параметрів, що імпліцитно виражені в мові, а експліковано, у всьому значеннєвому розмаїтті – в художньому мовленні. На особливу увагу заслуговує виформування кодів української культури у прозових творах українських письменниць поч. ХХІ століття, де репрезентовано гендерно марковану специфіку української лінгвоментальності в перехідну добу, найяскравіше представлену на рівні функційно-семантичної специфіки фразеологічних одиниць.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Лінгвокультурологічні студіювання фразеологічного фонду української мови визначувані нині активізацією досліджень, присвячених опрацюванню особливостей відображення у ФО елементів народної культури (Н. Бабич, В. Васильченко, Т. Григоренко, В. Жайворонок, М. Жуйкова, Г. Кузь, Л. Мельник, Л. Савченко, М. Скаб, Д. Ужченко), виявлення способів утілення культурної інформації в семантиці ФО та її розкодування через співвіднесення з кодами культури (Н. Венжинович, Д. Гудков, Г. Демиденко, М. Ковшова, В. Красних, Ж. Краснобаєва-Чорна, О. Левченко, В. Маслова, О. Пальчевська, Л. Савченко, О. Селіванова, Н. Скоробагатко, О. Снитко, В. Телія, І. Чибор, Л. Щербачук). Проте питання фразеологічного кодування культури в українській жіночій прозі початку ХХІ століття не дістало ґрунтовного вивчення, що й увиразнює актуальність наших наукових пошуків.

Мета і завдання, об'єкт і предмет дослідження, опис фактичного матеріалу та методів, застосованих у процесі аналізу, теоретична і практична цінність отриманих результатів.

Мета статті – дослідити структурно-семантичний аспект фразеологічної інтерпретації предметно-харчового субкоду культури в українській жіночій прозі початку ХХІ століття.

Поставлена мета передбачає вирішення таких *завдань*: 1) з'ясувати особливості тлумачення й класифікації поняття «код культури»; 2) дослідити ієрархічну модель предметного коду культури, трансльованого ФО української жіночої прози початку ХХІ століття; 3) проаналізувати структурно-семантичну особливість предметно-харчового субкоду культури на матеріалі ФО прози українських письменниць сьогодення.

Об'єктом дослідження є лінгвокультурологічні особливості фразеологічних одиниць української жіночої прози початку ХХІ століття.

Предмет аналізу – структурно-семантичний потенціал фразеологічної вербалізації предметно-харчового субкоду культури в українській жіночій прозі початку ХХІ століття.

Джерелами дослідження слугували прозові твори Ліни Костенко, Євгенії Кононенко, Ірен Роздобудько, Галини Вдовиченко, Дари Корній, Надії Гуменюк, Світлани Талан.

Методи дослідження. У пропонованій праці інтегровано загальнонаукові та спеціальні дослідницькі методи. У межах загальнонаукових методів використано *аналіз і синтез* для здійснення теоретичних узагальнень та систематизації фактичного матеріалу; *описовий* – для загальної характеристики особливостей сучасної жіночої прози; *спостереження* для виокремлення характерних мовних показників реалізації об'єкта дослідження; *кількісний аналіз* – для визначення частотних характеристик фразеологічних одиниць, продуктивності певних структурно-семантичних моделей досліджуваних одиниць. Із-поміж спеціальних лінгвістичних методів залучено *компонентний аналіз*, використовуваний для встановлення семантичної специфіки ФО; *контекстуально-інтерпретаційний аналіз* скерований на виявлення функційно-семантичного навантаження фактичного матеріалу. Крім того, залучено метод *лінгвістичного моделювання*, за допомогою якого виявлено й визначено модель ієрархічної структури предметного як одного з базових кодів культури, репрезентованих фразеологічними одиницями української жіночої прози початку ХХІ століття. Для інтерпретації слів-компонентів ФО у предметно-харчовому субкоді культури застосовано *лінгвокультурологічний коментар*, що сприяло розкриттю культурної маркованості компонентів ФО.

Теоретичну та практичну цінність запропонованого дослідження вбачаємо в тому, що проведений оглядовий аналіз лінгвокультурологічних особливостей фразеологічних одиниць сучасної української літературної мови вможливило з'ясувати особливості зв'язку лінгвокультурології та ФО. Крім того, виявлення культурно маркованих сигналів у фразеологічних одиницях сприяє усвідомленню механізмів поєднання у фразеологічному знакові мовної та культурної семантики. Здійснені напрацювання важливі в подальшому аналізі особливостей кодування культури у фразеологічній палітрі української жіночої прози початку ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. *Код культури* ми розуміємо як потужний інструмент інтерпретації мовного знака крізь призму культурних знань реципієнта [3, с. 6]. До культурних кодів залучають текст [4, с. 39], вважаючи, що будь-який текст сплетений із безмежної кількості увібраних у нього культурних кодів, текст стає вплетеним у тканину культури; він – її «пам'ять» [16]. Це дає підстави погодитися з Л. Савченко, що «фразеологічні одиниці – це «згорнуті»

мікротексти, що зберігають культурну інформацію, а їхні компоненти та образи пронизані культурними кодами [20, с. 62].

Як зазначає Г. Багаутдінова, фразеологічні образи відображають світоглядні принципи і, як наслідок, можуть бути витлумачені з позицій культурних кодів [1, с. 19].

Для дослідження ціннісного змісту культури в семантиці ФО української жіночої прози початку ХХІ століття, їхньої здатності зберігати, відтворювати й передавати символи, еталони та стереотипи виокремлено предметний код культури. Під предметним кодом культури розуміємо уявлення людини про дійсність через ставлення до предметів.

Культурний код, що репрезентує образи предметів побуту, споруд, житла, його деталей, одягу, їжі, речовин, металів, мінералів тощо Г. Багаутдінова називає *об'єктним* [1]; М. Ковшова [12], М. Піменова [18], Л. Савченко [20] – *предметним*; Р. Батсурен [5] – *артефактним*; О. Галинська [9] – *предметно-артефактним*.

Г. Богданович стверджує, що одиниці універсального предметного коду іменують предметно-образний, тобто чуттєвий характер, а «універсальність предметного коду полягає в тому, що він є у всіх без винятку носіїв мови, хоча різний у кожного індивіда, оскільки відбиває чуттєвий досвід людини, особисто нею отриманий у житті через органи чуття» [6, 57]. Як і інші коди, він обслуговує, зокрема, сферу культури в площині предметів і речей довкілля. Виділяємо групу субкодів культури (далі – СКК), у яких за тематикою поєднано назви предметів, що слугують для осмислення людиною світу, виступають у ролі знаків «мови» культури й відображені в компонентному складі ФО.

Цей код містить найбільшу кількість структурних компонентів [3] і виявляється через сім СКК, у яких за тематикою поєднано назви предметів, що слугують для осмислення людиною світу, виступають у ролі знаків «мови» культури і відображені в компонентному складі ФО: предметно-побутовий (35 ФО), архітектурно-будівний (24 ФО), предметно-харчовий (20 ФО), предметно-транспортний (12 ФО), предметно-грошовий (11 ФО), предметно-інтер'єрний (11 ФО), предметно-костюмний (10 ФО).

Зокрема, предметно-харчовий СКК формує смислову основу низки ФО і є найбільш пристосованим до вираження основних ідей ритуалів як механізмів відтворення культури. На думку О. Галинської, цей СКК відображає «харчову традицію етносу; це форми діяльності й поведінки, пов'язані з добуванням і прийомом їжі, у сукупності зі знаннями людей про елементи культури харчування, досвід збереження й передачі цих знань із покоління в покоління» [10, с. 47]. Так, ФО та їхні компоненти в українській жіночій прозі початку ХХІ століття експлікують різноманітні продукти харчування, страви, що з давніх-давен споживають українці:

1) молочні продукти: *Одним випадає доля гарна, живуть усе життя, як сир у маслі, купуються, а мені* [21, с. 93] (пор.: купатися як сир у маслі) – «жити в достатках, у розкошах, безтурботно» [23, с. 405]; *Усе збігалося, припасовувалося та йшло як по маслу* [8, с. 141]; *А далі наловчишся, і все піде як по маслу* [11, с. 132] (пор.: як по маслу) – «чітко, легко, успішно, без перешкод; дуже добре» [23, с. 465]; *Безкоштовний сир — лишень у мишоловці* [14, с. 212];

2) борошняні вироби: *посада приносить мені шматок хліба на стіл* [21, с. 36]; *І тобі, рідненька, час починати думати про хліб насущний, а не зазирати мамці до рота* [14, с. 182]; *У певному розумінні - «тут» - це на землі, серед людей, котрі щоденно здобувають свій хліб насущний працею* [19, с. 27] (пор.: хліб насущний) – «1. Засоби, необхідні для прожитку, існування» [23, с. 927]; *Але за танці сьогодні так платять, що й на хліб не вистачить* [11, с. 113]; *Я розумію, Альоно, Славіка хлібом не годуй, дай подразнити бабусю* [13, с. 92] (пор.: хлібом не годуй) – «нічого більше не треба комусь; хто-небудь дуже задоволений чимсь» [23, с. 180]. У сучасному житті відчувається важливість для наших співвітчизників хліба, який є святиною, символом добробуту, гостинності, хлібосольства та багатства.

Серед борошняних виробів, крім хліба, сьогодні з повагою ставляться до національної страви українців – вареників: *Буде він у мене, як вареник у сметані кататься...* [14, с. 44] (пор.: як вареник у сметані перев. з сл. жити) – «дуже добре, безтурботно або заможнo» [23, с. 67]. Створюючи лінгвокультурологічний коментар ФО *як вареник у сметані*, переконуємося в тому, що ФО досліджуваної прози неодноразово відображають національну культуру розчленовано, тобто компонентами, словами свого складу. Певні слова з таких ФО можуть належати до числа «безеквівалентних», тобто таких, які неможливо співставити з будь-якими іншомовними лексичними поняттями і, відповідно, перекласти іншою мовою за допомогою сталого еквівалента. Безеквівалентним є компонент ФО, що позначає специфічне етнографічне поняття: назву страв національної кухні. Глютонім *вареник* допомагає краще пізнати матеріальну культуру народу-носія мови: у традиційній українській кухні вареники — невеликі варені вироби, зліплені з прісного тіста й начинені сиром, ягодами, маком, капустою, картоплею, пшоняною та гречаною кашею, борошном; у повсякденному меню персонажів української жіночої прози початку ХХІ століття нечаста їжа, натомість страва була окрасою недільного чи святкового столу; вживалася під час урочистих трапез на весіллі (додавали їх також у коровай), хрестинах, поминках, на гостинах, присвячених храмовим святкам, на толоках і обжинках; як і млинці, святкова страва на Масницю. Тобто ФО *як вареник у сметані* є символом заможного щасливого життя.

3) вода, безалкогольні напої: *Мабуть, йому зовсім нічого не залишили на чай* [8, с. 43] (пор.: *на чай* з сл. давати) – «гроші як винагорода за дрібні послуги» [23, с. 943].

У структурі ФО-репрезентантів страв зафіксовані компоненти, що позначають другі страви. Зокрема, дуже поширеними та улюбленими щоденними стравами українців є різноманітні каші: *А якась гнида усім тим скористалася і таку кашу заварила* [8, с. 237] (пор.: *заварити кашу*) – «затягти щось дуже складне, клопітне, що загрожує неприємними наслідками» [23, с. 299]. В українській народній культурі *каша* раніше була ритуальною їжею, яку використовували під час трапези на родинних, хрестинах, весіллі, поминках. Каша є символічним втіленням долі, проте сьогодні каша символізує «колотнечу».

Пам'ятають сучасні українці також про іншу обрядову їжу – кутю, тобто кашу з ячмінних або пшеничних зерен, що готують і подають напередодні Різдва Христового і Водохреща із солодкою підливою з маку, горіхів і меду: *Але не передайте куті меду: парфумів на собі зазвичай ніхто не чує* [7, с. 109]; *Головне – не передати куті меду* [7, с. 195]. Фразеологічні контексти констатують, щоб українці знають у всьому міру.

Вторинно позначаючи різні фрагменти позамовної дійсності в словесно-знаковій формі, ФО не лише віддзеркалюють об'єктивний світ, але й оцінюють його: *Для дівчат — ласий шмат, тобто завидний наречений* [15, с. 32] (пор.: *ласий шматок*) – «що-небудь найкраще, вигідне, принаadne, спокусливе, смачне» [23, с. 966]. ФО не номінує, а через образність внутрішньої форми дає оцінку характеристику сина проректора університету, який розумний, вродливий, вихований. Стрижневий компонент ФО *шмат* для сучасної молоді є еталоном «спокуси» [2, с. 64].

Привертає увагу, що сучасна молодь використовує ФО з лексемами на позначення предметно-харчового СКК, що є еталонами «негативних якостей людини». На жаль, сьогодні не всі вельможні батьки із задоволенням приймають до своєї родини дівчину-невістку з іншого соціального виміру: *Не з того тіста роблена» дружина Влада хотіла непомітно піти...* [15, с. 124] (пор.: *з іншого тіста*) – «не схожий на інших, не однаковий з іншими» [23, с. 886]; *Так, у діжці меду завжди є ложка дьогтю. Та то навіть і не ложка, якщо чесно. Татові батьки — дідусь і бабуся* [15, с. 191] (пор.: *ложка дьогтю*) – «те, що псує якусь справу, вигляд чого-небудь» [23, с. 448]. Приклади свідчать, що ФО з компонентами на позначення продуктів харчування як негативно, так і позитивно конотують здібності людини, її окремі риси, дії тощо. Формування ФО-експлікаторів предметно-харчового СКК здійснюється завдяки процесам метафоризації, що виникають на ментальному рівні на основі асоціативного порівняння предметів, явищ за різними ознаками.

Як доводять приклади, ФО, у компонентному складі яких є назви предметно-харчового СКК, активно функціонують в українській жіночій прозі початку ХХІ століття й завдяки складним внутрішнім семантичним та мотиваційним процесам можуть породжувати одиниці різної семантики. «Стрижневі компоненти зафіксованих ФО є еталонами «вигоди» для деяких молодих українок, яким не важливе почуття кохання. Також переконуємося, що в сучасній мовній свідомості *ложка* – немов крапля, один із еталонів метричної сфери, невелика кількість будь-чогось, співвідносного з речовиною. Крім того, лексеми *тісто* й *дьоготь* у структурі ФО вербалізують неприродне для української ментальності ставлення в ХХІ столітті до невістки як до чужої людини, немов за часів Марусі Кайдашихи» [2, с. 65].

Фактичний матеріал уможлиблює стверджувати, що на сьогодні «екзотичні» продукти не володіють вагомим символічним значення у структурі ФО: *Тільки матюки із собою не бери – від них лимони скисають* [11, с. 38]; *А родзинкою мала стати оздоба з помітною дозою цитувань — правдивих фрагментів народного одягу* [8, с. 9].

Як бачимо, предметно-харчовий СКК репрезентує і світосприйняття, і спосіб життя народу, а також оцінку довкілля: *бити у тій самій ступі ту ж саму олію* [17, с. 131] (пор.: *товкти воду в ступі*) – «займатися чимось непотрібним, марно гаяти час» [23, с. 887]. Зокрема, народне розуміння добробуту, окрім хліба, каші, меду, вареників, куті, родзинок, локшини, спирається численно на характеристики харчових властивостей масла.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, вивчення фразеологічної репрезентації предметного коду культури в українській жіночій прозі початку ХХІ століття вказує на конкретність національного світогляду, що виражено в різних уявленнях сучасного українця про будь-який предмет. ФО всебічно віддзеркалюють предметно-харчовий СКК, що ідентифікує українську національно-культурну традицію харчування.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в ґрунтовному вивченні кодування культури у фразеологічній палітрі української жіночої прози початку ХХІ століття із залученням розширеної джерельної бази.

Література

1. Багаутдинова Г. А. Человек во фразеологии : антропоцентрический и аксиологический аспекты : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.20. Казань, 2007. 333 с.
2. Бадюл В. В. Фразеологічні одиниці як репрезентанти предметного коду культури в романі Дари Корній «Тому, що ти є». The scientific heritage. Budapest, Hungary. 2016. Vol 3., №. 6 (6) P. 63–66.

3. *Бадюл В. В.* Функційно-семантичний потенціал фразеологічних одиниць в українській жіночій прозі початку ХХІ століття: лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2020. 19 с.
4. *Барт Р.* Избранные работы : Семиотика. Поэтика. / [пер. с фр.] Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. Москва : Прогресс, Универс, 1994. 616 с.
5. *Батсурэн Р.* Отображение универсальных и этноспецифических черт языковой картины мира в фразеологических фондах английского, русского и монгольского языков (на материале фразеологизмов соматизмов и зоонимов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19. Саратов, 2010. 26 с.
6. *Богданович Г. Ю.* Русский язык в аспекте проблем лингвокультурологии. Симферополь : ДОЛЯ, 2002. 393 с.
7. *Вдовиченко Г.* «Інші пів'яблука» : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 256 с.
8. *Вдовиченко Г.* «Пів'яблука» : роман. Київ : Нора-Друк, 2008. 240 с.
9. *Галинська О. М.* Природний код культури в українських і англійських інтертекстуальних фразеологізмах. Філологічні трактати. Київ : Вид.-во СумДУ, 2011. (Серія «Мовознавство»; Том 3, №2). С. 45 – 51.
10. *Галинська О. М.* Фразеологізми як знаки культурної інформації. *Проблеми зіставної семантики : збірник наукових статей.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2011. Вип. 11. С. 72-76.
11. *Гуменюк Н.* Квіти на снігу: роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 208 с.
12. *Ковшова М. Л.* Лингвокультурологический метод во фразеологии : Коды культуры. Москва : Книжный дом «ЛИБРИКОМ», 2016. 456 с.
13. *Кононенко Євгенія.* Книгарня «Шок». Новели, есеї. 2 вид. Львів: Кальварія, 2010. 128 с.
14. *Корній Дара.* Зірка для тебе : роман. 3-тє вид., стереотип. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 304 с.
15. *Корній Дара.* Тому, що ти є : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. 240 с.
16. *Косиков Г. К.* Ролан Барт – семиолог, літературовед. URL : <http://www.humanities.edu.rU/db/msg/31901#51>.
17. *Костенко Ліна.* Записки українського самашедшого. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с. (Перлини сучасної літератури).

18. *Пименова М. В.* Коды культуры и проблема классификации концептов. *Язык. Текст. Дискурс* / под. ред. проф. Г. Н. Манаенко. Ставрополь, 2007. С. 79–86.
19. *Роздобудько І.* Дві хвилини правди : роман. Київ : Нора-Друк, 2008. 248 с.
20. *Савченко Л.* Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь : Доля, 2013. 600 с.
21. *Талан С.* Купеля : збірка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 240 с.
22. *Теля В. Н.* Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Языки русской культуры, 1996. 288 с.
23. *Фразеологічний словник української мови* [укл. В.М. Білоноженко та ін.]. Київ : Наукова думка, 1999. 984 с.